

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 336.6

Варналій Захарій Степанович

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри фінансів

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Варналий Захарий Степанович

доктор экономических наук, профессор,

профессор кафедры финансов

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Varnalii Zakharii

Doctor of Economics, Professor,

Professor of the Department of Finance

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Лесик Микола Валерійович

студент магістратури

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лесик Николай Валерьевич

студент магистратуры

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Lesyk Mykola

Student of Magistracy of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ВПЛИВ КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ НА СТАН ЗОВНІШНЬОГО БОРГУ
УКРАЇНИ
ВЛИЯНИЕ КУРСОВОЙ ПОЛИТИКИ НА СОСТОЯНИЕ ВНЕШНЕГО
ДОЛГА УКРАИНЫ**

THE INFLUENCE OF EXCHANGE RATE POLICY ON THE STATE OF THE EXTERNAL DEBT OF UKRAINE

Анотація. В статті доведено, що в сучасних умовах функціонування економіки України, особливо важливою складовою державних фінансів є державний борг. Обґрунтовано, що дефіцит державного бюджету, залучення та використання позик для його покриття призвели до формування і значного зростання зовнішнього державного боргу та значної залежності України від світових фінансових ринків через необхідність здійснення процедури перекредитування минулих зобов'язань. На прикладі статистичної інформації стану зовнішнього державного боргу України, за допомогою статистичного аналізу упорядковано та визначено поточний стан заборгованості, а також підраховано приблизні втрати бюджету через ревальвацію національної валюти за результатами минулого року. Здійснено аналіз особливостей організації та проблем управління зовнішнім державним боргом України і загроз боргової безпеки України. Розкрито процес реалізації неефективної курсової політики владою та запропоновано шляхи вдосконалення управління зовнішнім державним боргом.

Ключові слова: курсова політика, державний борг, боргова безпека, державні фінанси, державний бюджет, зовнішній борг, ревальвація національної валюти, фінансова безпека.

Аннотация. В статье доказано, что в современных условиях функционирования экономики Украины, особенно важной составляющей государственных финансов является государственный долг. Обосновано, что дефицит государственного бюджета, привлечения и использования займов для его покрытия привели к формированию и значительному росту внешнего государственного долга и значительной зависимости Украины от мировых финансовых рынков из-за необходимости осуществления

процедуры перекредитования прошлых обязательств. На примере статистической информации о состоянии внешнего государственного долга Украины, с помощью статистического анализа сортируются и определены текущее состояние задолженности, а также подсчитано приблизительные потери бюджета из-за ревальвации национальной валюты по результатам прошлого года. Осуществлен анализ особенностей организации и проблем управления внешним государственным долгом Украины и угроз долговой безопасности Украины. Раскрыто процесс реализации неэффективной курсовой политики властью и предложены пути совершенствования управления внешним государственным долгом.

Ключевые слова: *курсовая политика, государственный долг, долговая безопасность, государственные финансы, государственный бюджет, внешний долг, ревальвация национальной валюты, финансовая безопасность.*

Summary. *The article shows that in modern conditions of functioning of the Ukrainian economy, public debt is an especially important component of public finance. It is substantiated that the deficit of the state budget, the attraction and use of loans to cover it led to the formation and significant growth of external public debt and significant dependence of Ukraine on the global financial markets due to the need to implement the procedure of re-lending of past obligations. Using the example of statistical information on the state of Ukraine's external public debt, the current state of debt is sorted and determined using statistical analysis, and the estimated budget losses due to the revaluation of the national currency based on last year's results are calculated. The analysis of the characteristics of the organization and problems of managing external public debt of Ukraine and threats to the debt security of Ukraine. The process of implementing an ineffective exchange rate policy by the*

authorities is disclosed and ways to improve the management of external public debt are proposed.

Key words: *exchange rate policy, public debt, debt security, public finance, state budget, external debt, national currency revaluation, financial security.*

Постановка проблеми. Забезпечення фінансової безпеки держави та її підтримання на високому рівні особливо гостро постало після здобуття Україною незалежності і особливо актуалізувалось в останні роки після економічної кризи 2014-2015 рр., російської агресії та втрати частини територій. У цьому контексті невід'ємною частиною фінансової безпеки держави постає її боргова безпека. Дефіцит державного бюджету, залучення та використання позик для його покриття призвели до формування і значного зростання зовнішнього державного боргу та значної залежності України від світових фінансових ринків через необхідність здійснення процедури перекредитування минулих зобов'язань [10].

Боргову безпеку держави можна розглядати, як оптимальне співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями з урахуванням сумарної величини державного боргу та вартості обслуговування його складових [4].

Формування та ефективне функціонування фінансової системи України в сучасних умовах багато у чому визначається саме станом зовнішнього державного боргу. В той же час, за умов, коли Україна лише нещодавно перейшла на режим, коли ринок формує курс національної валюти, коли правильний його прогноз при затвердженні бюджету на наступний рік та ефективне реагування на непередбачувані коливання визначає спроможність держави розраховуватись з поточними борговими зобов'язаннями, коли ефективна курсова політика в значній мірі впливає

на ріст економіки та визначає майбутні доходи за рахунок яким держава зможе чи не зможе розрахуватись за своїми зобов'язаннями.

Наразі боргова безпека в Україні знаходиться на досить прийнятному рівні, про що свідчать розрахунки показників боргової безпеки, але при глибшому погляді на ситуацію, зрозуміло, що економіка країни все ще знаходиться під загрозою. Все це свідчить про актуальність дослідження стану боргової безпеки та впливу курсової політики на неї і визначає необхідність пошуку напрямів її підвищення [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики зовнішнього державного боргу та оцінки його стану в Україні займались такі вчені, як Барановський О.І. [1], Боринець С.Я. [11], Лютий І.О. [11], Онищенко С.В. [5], Рожко О.Д. [10], Чеберяко О.В. [11], та інші. Водночас, незважаючи на активізацію наукових пошуків, в Україні в недостатній мірі здійснюються системні дослідження з комплексного та стратегічного розв'язання проблеми боргової безпеки держави.

Постановка завдання. Мета статі полягає у тому, щоб оцінити стан управління зовнішнім державним боргом в умовах режиму валют з плаваючим курсом і його впливу на економічне зростання в умовах трансформаційної економіки та надання практичних рекомендацій щодо створення ефективної системи моніторингу та управління зовнішнім державним боргом.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі невід'ємним елементом фінансово-економічної системи держави є державний борг. Це один з вагомих факторів, що впливають на макроекономічні показники соціально-економічного розвитку держави, її світовий імідж і фінансові можливості. Причиною виникнення боргових відносин у держави є незбалансованість бюджету, що призводить до виникнення бюджетного дефіциту, а також наявність потреби в додаткових засобах [1; 5].

Особливістю вітчизняної боргової політики, яка в сучасних умовах впливу зовнішніх та внутрішніх загроз потребує значного вдосконалення та модернізації з метою забезпечення стійкості фінансової системи держави, є тенденційне нарощування обсягу державного та гарантованого державою боргу України (табл.1), показник якого в умовах ведення гібридної війни протягом останніх 5 років в національній валюті зріс більш ніж в 4 рази до 1990,8 млрд. грн. В той же час, загальна сума державного боргу, приведена до еквіваленту іноземної валюти продемонструвала менш стрімке зростання за цей же період. Так у 2014 і 2015 роках спостерігається зменшення показника з 73,16 до 65,51 млрд. дол., проте з 2016 року сума державного боргу почала знову зростати і наразі становить 82,8 млрд. дол. станом на 01.01.2020.

Таблиця 1

Структура сукупного державного боргу 01.01.2013– 01.01.2020 рр.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд. грн.	515,5	584,8	1100,8	1572,2	1929,8	2141,7	2168,4	1990,8
<i>Державний борг</i>	399,2	480,2	947,0	1334,3	1650,8	1833,71	1860,3	1750,4
Внутрішній борг	190,3	257,0	461,0	508,0	670,6	753,4	761,1	814,2
Зовнішній борг	208,9	223,3	486,0	826,3	980,2	1080,3	1099,2	936,1
<i>Гарантований державою борг</i>	116,3	104,6	153,8	237,9	278,9	308,0	308,2	240,4
Внутрішній борг	16,2	27,1	27,9	21,5	19,1	13,3	10,3	11,3
Зовнішній борг	100,1	77,4	125,9	216,5	259,8	294,7	297,8	229,1
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу, млрд. дол. США	64,5	73,2	69,8	65,5	71,2	76,3	78,3	82,8
<i>Державний борг</i>	50,0	60,1	60,1	55,6	60,9	65,3	67,2	72,8
Внутрішній борг	23,8	32,2	29,2	21,2	24,7	26,8	27,5	33,9
Зовнішній борг	26,1	27,9	30,8	34,4	36,2	38,5	39,7	38,9
<i>Гарантований державою борг</i>	14,6	13,1	9,8	9,9	10,3	11,0	11,1	10,0
Внутрішній борг	2,0	3,4	1,8	0,9	0,7	0,5	0,4	0,5
Зовнішній борг	12,5	9,7	8,0	9,0	9,6	10,5	10,8	9,5

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

Проте таку динаміку показника некоректно буде пояснювати вдалою кредитною політикою уряду, оскільки протягом 2014 та 2015 року відбувалась потужна девальвація національної валюти, що стало ключовим чинником низхідної динаміки показників державного боргу в іноземній валюті в ці роки.

Щодо структури зовнішнього державного боргу за типом кредитора, то найбільшу частку складає заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку – 46% та заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій – 41%, що складає 22,26 та 20,10 млрд. дол. США відповідно. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав, від іноземних комерційних банків та інших іноземних фінансових установ, та заборгованість віднесена до інших категорій складає незначну частку боргу в діапазоні 3-6%.

Випередження темпів нарощування обсягів боргу порівняно з темпами зростання ВВП в умовах впливу внутрішніх та зовнішніх дестабілізаційних чинників сприяли перевищенню безпечних значень рівня державного боргу та посиленню ризику неплатоспроможності держави в період з 2014 по 2016 роки. Так як вже з 2014 року боргове навантаження перевищує граничну межу в 60 % ВВП, передбачену Бюджетним кодексом України, а в 2016 досягло максимального значення в 81%. Починаючи ж з 2017 року після глибокої депресії розпочався економічний ріст економіки та стабілізації боргової ситуації. Наразі частка сукупного державного боргу від ВВП складає близько 50%, що повністю відповідає стандарту [7; 8].

Проте навіть якщо частка сукупного державного боргу у ВВП скоротилася у 2019 році до 49,2%, все ще залишаються ризики того, що при різкій девальвації національної валюти його обсяги в одномоменті різко зростуть, так як частка зовнішнього державного боргу у ВВП

продовжує знаходитись біля граничного показника в 35%. Так з рис. 1 бачимо, що вже з 2015 року співвідношення зовнішнього державного боргу до ВВП перевищило граничне значення у 35% і становило вже 48% і тільки по завершенню 2019 року досягнуло – 31,1% (Рис. 1).

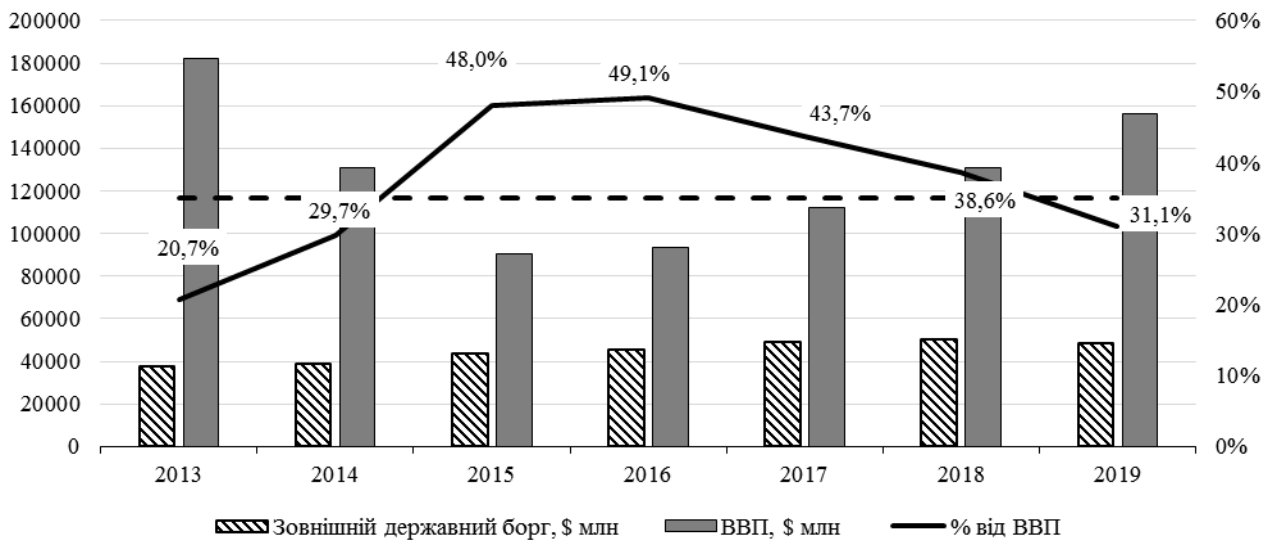

Рис. 1. Динаміка відношення обсягу зовнішнього державного боргу до номінального ВВП, %

Джерело: складено авторами на основі [7-9]

Загалом таке значне скорочення співвідношення зовнішнього державного боргу до ВВП у 2019 році було зумовлене трендом руху обмінного курсу у бік укріплення гривні. Загалом, якщо порівняти середньорічні курси 2018 та 2019 років, то ревальвація склала близько 5%, а якщо порівняти грудень до рудня 2019 та 2018 то укріплення курсу склало 15%. Враховуючи те, що протягом трьох кварталів середня інфляція по країні становила 8,8%, а реальний ріст економіки був на рівні 3,7% то за результатами року ми отримаємо близько 12-15% зростання номінального ВВП при 15% ревальвації національної грошової одиниці.

В результаті цього маємо ситуацію при якій частка зовнішнього боргу до ВВП скорочується аж до 31% за рахунок того, що номінальний ВВП росте, а курс ревальвує. З однієї сторони такі результати є дуже обнадійливими і можуть говорити про відновлення стійкості української

економіки, але з другої сторони за такими хорошими нормативними показниками криються декілька непомітних загроз для майбутньої фінансової безпеки України.

Першою такою небезпекою, слід відмітити, що в цих 31% не рахуються 4 млрд доларів інвестицій нерезидентів в ОВДП (номінально, як внутрішній борг), але проаналізувавши стан фінансового ринку 2019 року, ми розуміємо, що такий притік був зумовлений надзвичайно високою дохідністю українських цінних паперів в порівнянні з середньо світовими ставками, та порівняно стабільною гривнею на той момент. В результаті можна відмітити позитивним те, що погашення цих цінних паперів буде здійснюватися в гривні і при критичних ситуаціях все-таки дозволить нам за ними розрахуватись. В той же час, при збереженні поточного стану економіки, куплені ОВДП нерезидентами можна трактувати, як приріст зовнішнього боргу, так як після погашення цих ОВДП, нерезиденти відразу конвертують отримані кошти в іноземну валюту, тим самим створюватимуть валютний голод в економіці та запуск девальвації. Для стабілізації ситуації НБУ буде змушений використати ЗВР, які в умовах негативного платіжного балансу можуть бути поповненні лише за рахунок нарощення зовнішнього боргу країни.

Другою ж небезпекою є неефективна та неузгоджена курсова політика НБУ в 2019 році. Коли ревальвація гривні відбувалась без чітко вказуючих на це економічних факторів. Так як за результатами року, сальдо рахунку поточних операцій склало: - 4 \$ млрд, з вектором сталого приросту імпорту, та сповільнення росту експорту. І знову ж таки, ситуацію підтримав лише рекордний врожай та додаткові 1,5 \$ млрд приросту надходжень від заробітчан. Тому можна впевнено сказати, що реальна економіка не змогла запустити процес укріплення гривні. виправив ситуацію лише фінансовий рахунок платіжного балансу, але в основному це все позичкові кошти спрямовані на рефінансування боргів, а

не на розвиток економіки. Так як обсяг ПІІ в минулому році залишився в діапазоні 2,5 \$ млрд, як і в попередні роки. Водночас, за оцінками експертів, до цих сум додаймо ще близько 2-3 \$ млрд готівкових коштів, що були ввезені для фінансування двох виборчих компаній у президента та в парламент України.

В результаті отримаємо колосальний притік валюти, який, без відповідного регулювання, і спричинив таку ситуацію на валютному ринку України, коли гривня займає перше місце в рейтингу валют, що зміцнішали по відношенню до долара США. В той же час сама економіка не демонструє таких вражаючих показників, навпаки, така ситуація тільки погіршила становище українських експортерів та їх продукції через її удорожчання, а також через неможливість отримати заплановану кількість гривень з експортної виручки та розрахуватись по витратам. В сумі це сильно вдарило по промисловості і АПК сектору країни та й в цілому по всій економіці, що є підтвердженням лише 1,5% реального зростання ВВП за результатами IV кварталу 2019 року. Щодо Державного бюджету, то різка ревальвація також відчутно вдарила по багатьом статтям доходів. Ми спробували проаналізувати певні статі бюджету для розроблення плану надходжень чи видатків, яких необхідно спрогнозувати середньозважений курс на майбутній рік. Цими статтями стали наступні статі бюджету:

- 1) Дохідні – імпорتنий ПДВ, імпорتنий Акциз та податки на міжнародну торгівлю;
- 2) Видаткові – обслуговування зовнішніх боргових зобов'язань, а саме лише сплата відсотків за борговими зобов'язання зовнішнього державного боргу, так як погашення тіла кредитів наразі відбувається через залучення нових займів на необхідну суму виплат, відшкодування ПДВ.

Підхід до розрахунку податкових втрат полягала в наступному – фактичні надходження звітнього року за аналізованими статтями бюджету

були конвертовані в валютний еквівалент відповідно до фактичного середньозваженого обмінного курсу за місяць. Далі отримані значення ми назад конвертуємо в гривню, але вже по курсу, який був закладений в бюджет на 2019, а саме 29,4 грн/ долар США. Отримані результати є еквівалентом тих сум податкових надходжень, які ДБ отримав би, якби не було б такої ревальвації. В підсумку розраховуємо різницю між фактичними надходженнями та тими які планувались, та отримуємо загальну суму втрат за визначеними статтями бюджету (Рис. 2).

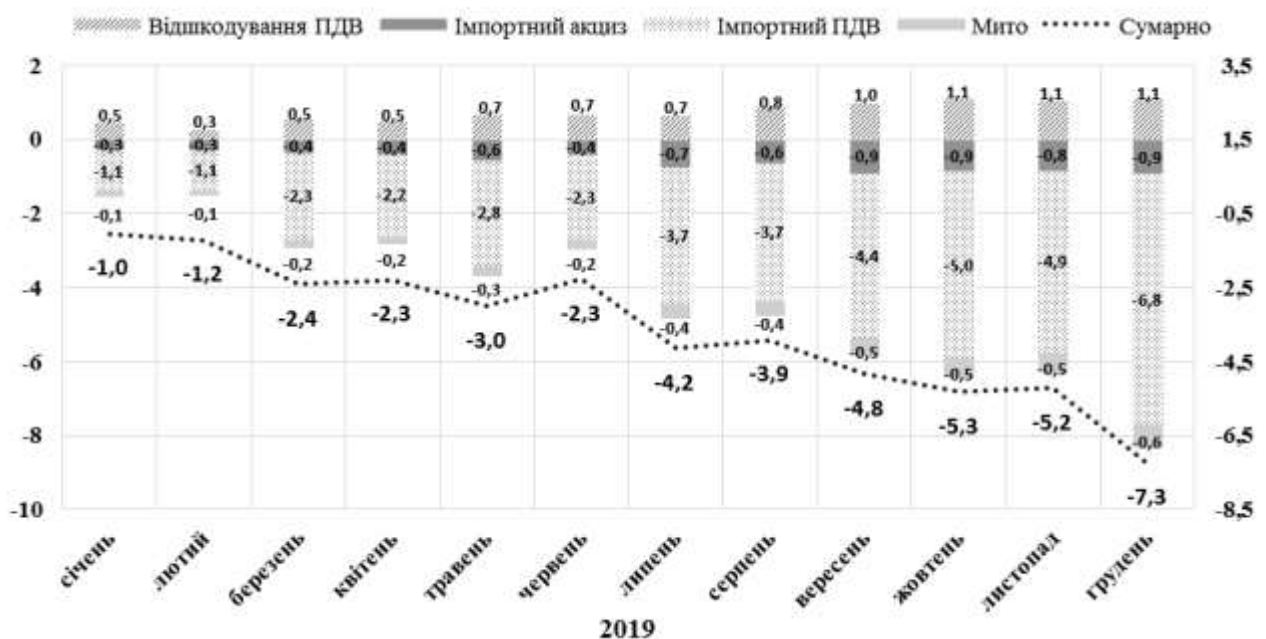

Рис. 2. Недоотримання/економія від податкових надходжень до ДБ через ревальвацію курсу, млрд. грн.

Джерело: складено авторами на основі [2; 6]

Щодо розрахунків по відшкодуванню ПДВ, то основною тезою є те, що Українські компанії експортери через сильну міжнародну конкуренцію, не могли підняти вартість своєї еквівалентно до ревальвації гривні. В результаті експортери понесли збитки чи втратили в рентабельності, але від цього держава змогла зекономити на відшкодуванні експортного ПДВ, так як через міцну гривню сумарний еквівалент їх товарів та послуг в національній валюті став меншим відповідно до значень ревальвації.

Водночас, через відсутність детальної інформації про відшкодування ПДВ в розрізі експортних та внутрішніх операцій, ми визначили частку відшкодування експортного ПДВ, як 45,2% від загальної суми, що є еквівалентом частки експорту в ВВП України. На основі цього, відповідно до попереднього підходу було розраховано потенційно зекономлену суму відшкодування ПДВ, що мали б виплатити експортерам.

Далі було проаналізовано скільки ДБ зміг зекономити на обслуговуванні зовнішніх боргових зобов'язань через те, що курс гривні зміцнився. Ми використали аналогічний підхід до розрахунків, як і в попередньому прикладі визначення наближеної суми втрат податкових надходжень. Було взято фактичні виплати по обслуговуванню зовнішнього державного боргу та згідно обмінного курсу конвертовані в долари США. В результаті ми отримали точну суму в доларах США, яку ми, в будь-якому разі, мали б виплати в 2019 році, потім цю суму ми конвертуємо назад в гривню, але вже по обмінному курсу, який був закладений в Бюджет України – 29,4 UAH/USD (Рис. 3) [2].

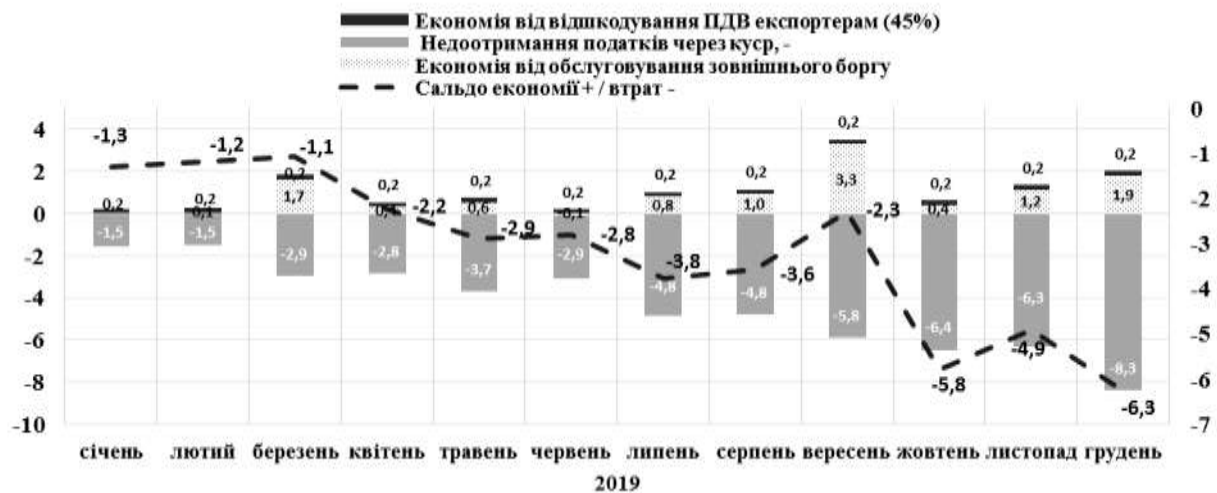

Рис. 3. Загальні втрати/економія через ревальвацію, млрд. грн.

Джерело: складено авторами на основі [2; 4; 6]

Звідси отримуємо заплановану суму витрат в гривнях, а далі розраховуємо різницю між розрахованими плановими витратами та

фактичними значенням та отримуємо орієнтовну суму економії бюджетних коштів, а саме – 11,2 млрд грн. В результаті отримуємо розподіл втрат та економії бюджету для кожного місяця, де особливу увагу звернемо на друге півріччя 2019 року, коли саме розпочалось неприродне зміцнення гривні, так як саме тоді почалось різке зростання різниці між плановими та фактичними надходженнями до бюджету. Загальна ж структура втрат та економії від ревальвації курсу виглядає наступним чином: сумарно економія бюджету склала 20,1 млрд грн, в той же час коли валові втрати значно перевищили економію та становили – 51,9 млрд грн.

В підсумку підбиваємо сальдо сум втрат та економії і отримуємо кінцеве значення: 38 млрд грн в плюс до потенційного дефіциту бюджету України за 2019 рік (що в еквіваленті, майже, 1,5 \$ млрд). А в сучасних умовах України, коли від чергового траншу МВФ в 1-2 \$ млрд може боргова безпека країни, то такі втрати через неефективну співпрацю Уряду з НБУ, бюджет та вся економіка зазнає значних втрат, що в середньостроковому періоді може завдати значного удару по економіці в умовах загострення економічної ситуації в світі. Перші прояви такої загрозливої ситуації вже відбулись, коли за результатами січня 2020 року невиконання державного бюджету за доходами складало 21,5%, що аж на 7% більше минулорічного значення. В результаті цього 27 січня Україна завершила випуск 10-річних єврооблігацій на суму 1,25 млрд Євро ($1,25 \cdot 1,1 = 1,375$ млрд доларів США), з дохідністю 4,375% та з погашенням у 2030 році [6]. Але в той же час ЗВР за результатами січня 2020 року зросли лише на 860 млн доларів США, а враховуючи сальдо валютних інтервенцій НБУ до 27 січня з підсумком 250 млн доларів США викупу валюти з ринку, то можна зробити висновок, що лише 610 млн доларів США дійшло до ЗВР, а решта коштів була витрачена на фінансування уряду в зв'язку з критичним дефіцитом державного бюджету [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Незважаючи на те, що Україна продовжує економічне зростання, а наш борговий портфель реструктурується все краще і майбутнє навантаження на бюджет, після 2020-2021 років, буде непомітним навіть в розрізі масштабів сучасної економіки, все ще залишаються безліч ризиків, які при найменшому коливанні світової економіки можуть призвести до нової рецесії та стагнації економіки України. Таку крихкість національної економіки ми спробували показати на прикладі, ніби, зовсім не помітного фактору для боргової безпеки, як обмінний курс національної валюти. На нашу думку, Міністерство фінансів України та Національний банк України мають узгоджувати зусилля у проведенні боргової та монетарної політики. Наразі, можемо рекомендувати органам влади спрямування валютної політики в бік плавної девальвації гривні, удосконалення методики планування бюджету та закладеного в нього обмінного курсу, а також здійснити оптимізацію бюджетних видатків для обмеження росту дефіциту державного бюджету.

Література

1. Барановський О. І. Економічна безпека держави та суб'єктів господарювання. Сутність і чинники бюджетної безпеки. / О.І. Барановський // Економіка і регіон. 2016. №5 (60).
2. Бюджет України 2019. Статистичний збірник. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>
3. Бюджетний моніторинг. Аналіз виконання бюджету за 2019 рік.: ІБСЕД. URL: <http://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/shchomisyachnyy>.

4. Варналій З. С. Роль управління державним боргом у фінансовій стабільності України / З.С. Варналій, О.В. Савілова. Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. 2018. № 6 (201). С. 6-11.
5. Онищенко С.В. Бюджетна безпека України: сутність, загрози та шляхи забезпечення [монографія] / С.В. Онищенко. Київ : Знання України, 2017. 403 [1] с.
6. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. Статистичні дані. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистичні дані. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Статистичні дані. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
10. Рожко О. Д. Державні фінанси України: детермінанти та пріоритети розвитку [монографія] / О. Д. Рожко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. 360 с.
11. Фінанси. Підручник / І.О. Лютий, С.Я. Борінець, З.С. Варналій та ін.; за ред. І.О. Лютого. Київ : Вид-во Ліра-К, 2017. 728 с.

References

1. Baranovsky A. I. Economic security of the state and business entities. The nature and factors of budget security. / A.I. Baranovsky // Economics and the region. 2016. No. 5 (60).
2. Budget of Ukraine 2019 Statistical Digest. Ministry of Finance of Ukraine. URL: <https://www.minfin.gov.ua>
3. Budget monitoring. Analysis of budget execution for 2019.: IBSED. URL: <http://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/shchomisyachnyy>

4. Varnaliy S. S. The role of public debt management in the financial stability of Ukraine / Z. S. Varnaliy, A.V. Savilova. Bulletin of KNU named after Taras Shevchenko. 2018 No. 6 (201). S. 6-11.
5. Onishchenko S.V. Budget Security of Ukraine: Essence, Threats and Ways of Securing [Monograph] / S.V. Onishchenko. Kiev: Knowledge of Ukraine, 2017. 403 [1] p.
6. The official website of the State Treasury Service of Ukraine. Statistical data. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
7. The official website of the State Statistics Service of Ukraine. Statistical data. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. The official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Statistical data. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>
9. Official site of the National Bank of Ukraine. URL: <http://www.bank.gov.ua>
10. Rozhko O.D. Public finances of Ukraine: determinants and priorities of development [monograph] / O.D. Rozhko. Kyiv: Lira-K Publishing House, 2016. 360 p.
11. Finance. Textbook / I.A. February, S.Ya. Borinets, Z.S. Varnaliy and others; Edited by I.A. February. Kiev: Publishing House Lira-K, 2017. 728 p.